

İSAYEV Ə.İ.

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi
(təbiət və texniki ixtisaslar üzrə) kafedrasının dosenti
Emirxan 65 @ mail ru.kod 23012*

XX ƏSRİN 20-30-CU İLLƏRİNDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA SOSİALİST SİSTEMİNƏ QARŞI MÜQAVİMƏT

Açar sözlər: sosialist, sovet, işğal, inqilab

Ключевые слова: социалист, советский, занятие, революция

The key words: socialist, soviet, occupation, revolution

Azərbaycan tarixçi alimlərinin iştirakı ilə “Kollektivləşmə: “Yuxarıdan inqilab və reallığın acılığı” mövzusunda keçirilmiş seminarın materiallarında (25 iyul 1990) bəzi alimlərin fikirləri sovet tarixşünaslığında fikirlərdən köklü surətdə fərqlənir. Məsələn, D.Qüdrətov yenidənqurma dövründə əksər tarixçilər kimi “yuxarıların” müəyyən etdiyi çərçivə daxilində məsələyə yanaşaraq elliklə kollektivləşmə xəttini Leninin göstərişlərinin Stalin tərəfindən təhrif olunması hesab etmişdir. Lakin C. Həsənlı problemin tarixşünaslığına fərqli yanaşaraq demişdir: “Obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən tarixi həqiqətdən uzaqlaşmış, təhriflər kitablardan kitablara köçürülmüş, nəticədə elə bir şərait yaranmışdır ki, kollektivləşmənin tarixi tamamilə yenidən yazılmalıdır”.

Sovet tarixşünaslığının əksinə olaraq Azərbaycanda həyata keçirilmiş elliklə kollektivləşməyə hətta Azərbaycan KP MK-nın iyun (1989-cu il) plenumu da tənqidi yanaşmışdır. Plenumda qeyd olunmuşdur ki, “ölkənin digər yerlərində olduğu kimi, Azərbaycan şəraitində də 2-3 ildə sürətli kollektivləşmə əsassız oldu, kəndlilər üzərində zorakılığa çevrildi... kooperasiya prinsipinin rüsvayçı şəkildə təhrif edilməsi ciddi iqtisadi və əxlaqi-mənəvi qüsurlara gətirib çıxartmışdı. Kolxozların saxta müstəqilliyi əslində onların hüquqsuzluğuna çevrildi, öz əməyinin nəticələrinə kəndlilərin marağının ölməsi ilə nəticələndi.

Plenum kollektivləşmə zamanı yol verilmiş nöqsanları tənqid etsə də, bu nöqsanların sovet rejiminin mahiyyətindən yaranmasını, kəndlilərin maddi marağının öldürülməsinin kommunist ideologiyasının xüsusi mülkiyyətə düşmən münasibətindən əmələ gəlməsini açıb göstərməmişdir. Ümumiyyətlə sovet hakimiyyətinin müxtəlif dövrlərinə sonra da kommunist partiyası tərəfindən müəyyən tənqidi münasibət bəslənsə də, bu nöqsanların səbəbkarı kimi ayrı-ayrı subyektlər, rəhbər şəxslər ittiham olunmuş, rejimin mahiyyətini tənqid etməyə isə imkan verilməmişdir.

20-30-cu illərdə kommunist rejiminə qarşı mübarizə çox zaman ideoloji mübarizədən silahlı üsyanlara çevrilirdi. Bəzi məlumatlara görə Azərbaycanda Sovet Rusiyasının işğalına qarşı 1923- cü ilə qədər 53, 1941-ci ilə qədər isə 200-ə qədər irili-xırdalı üsyan və silahlı çıxış olmuşdur. 1929-cu ilin yazında zorakılıqla əhalidən taxıl yığıcı sovet hakimiyyətinə qarşı qiyamları daha artırmışdır. Bu il ərzində ölkə üzrə 1300 kəndli qiyamları qeydə alınmışdır.(1,s.46)

Kommunist rejiminə qarşı baş vermiş üsyanlar haqqında deyilmişdir: “Bütün milli müəssisələr bağlanılır, milli ordu dağıdılır, ziyalılar öldürülür, sinfi mübarizə alovlandırılır, ictimai nifrət qızıqdırılır, qardaş qardaşa qarşı təhrik edilir, bir sözlə, məmləkət sovetləşirdi. Bütün bunlarla bərabər milli müqavimət davam edirdi və Azərbaycanın hər tərəfində qanlı hadisələr olurdu.”

1930-cu ilin martında kənd burjuaziyasının sıxışdırılmasına və ümumilikdə bu siyasətin kəndlilər üçün acı nəticələrinə etiraz olaraq Gəncə mahalının Bitdili kəndində (Hazırda Şəmkirin Yeniabad kəndi) “müqəddəs imamın zühuru” pərdəsi altında çox güclü xalq hərəkatı olmuşdur ki, bu hərəkat da lokal xarakter daşdığına görə amansızcasına yatırılmışdır.

1931-ci ilin ikinci yarısında qolçomaqların sıxışdırılması siyasətindən bir sinif kimi ləğv edilməsi siyasətinə keçilməsi ilə mübarizə daha da kəskinləşmişdi. Azərbaycanın kənd rayonlarında

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

sovet rejiminin yeritdiyi səhv siyasət nəticəsində ölkəni yeni silahlı üsyanlar dalğası bürümüşdü. 1930-cu ilin əvvəllərində Azərbaycanın demək olar ki, bütün mahallarında hökumətin özbaşınalığı əleyhinə üsyanlar baş vermiş hətta Zaqatala, Şəki, Quba, Lənkəran, Qarabağ, Naxçıvan və başqa ərazilərdə üsyanların daha şiddətli olmuşdur. "1930-cu ilin faciəsi" başlıqlı yazıda arxiv materialları əsasında göstərilmişdir ki, Naxçıvanda fəaliyyət göstərən Üçlüyün qərarı ilə 1930-cu il sentyabrın 22-dən oktyabrın 12-dək üsyançılara kömək göstərdiyinə və antisovet təbliğatına görə Keçili kəndindən 7 nəfər, Şahbuz kəndindən 7 nəfər, Baş Noraşendən 4 nəfər, Naxçıvan şəhərindən 28 nəfər, Əbrəkunis kəndindən 6 nəfər əmlakı müsadirə olunmaqla güllələnmiş, Naxçıvan şəhərindən 33 nəfər 5-10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş, 16 ailə sürgün olunmuşdur. Güllələnmiş və məhkum olunmuş şəxslərin hamısı haqqında kitabda məlumat vardır. Bundan başqa, kitabda 1930-cu ilin iyun ayında Baş Siyasi İdarənin Qarabağ vilayət şöbəsinin erməni məmurları tərəfindən uydurulmuş saxta ittihamlara əsasən güllələnmiş Əsgər Qənbər oğlu Hacıyev haqqında da məlumat vardır. (2, s.26)

20-ci illərin sonlarında Bakıda fəaliyyət göstərmiş, sovet hakimiyyətini devirərək demokratik cümhuriyyəti bərpa etməyi qarşısına məqsəd qoymuş Azərbaycan Milli Mərkəzinin fəaliyyəti faktiki materiallar əsasında işıqlandırılmışdır. Təşkilatın yaranma səbəbləri haqqında Məlik Aslanov belə demişdir: "Biz bunlardan narazı idik: a) kənd təsərrüfatının zorakılıqla kollektivləşdirilməsi metodlarından və ümumiyyətlə kollektivləşdirmənin miqyasından; b) qolçomaqların təqib edilməsindən və ardınca onların bir sinif kimi ləğv edilməsi kursunun götürülməsindən; v) təhsil müəssisələrinə qəbul işinə sosial seçimlə yanaşılmasından; q) cəza orqanları tərəfindən görülən repressiv tədbirlərin kəskinliyindən.

Bütün bunlar birlikdə götürüldükdə bizə Azərbaycanın gələcəyinin qayğısına qalmaqı diktə edirdi və bu qayğılanma bizi AMM-i yaratmağa sövq etdi".

B.Rəfiyevin 1993-cü ildə tərtib etdiyi və "Azərnəşr" tərəfindən nəşr olunmuş "İstila qurbanları" kitabında M.B.Məmmədzaadənin "Odlu yurd" qəzetinin 1929-cu il 2-ci sayında verilmiş "Azərbaycan həyat və mətbuatından" adlı məqaləsi yenidən çap olunmuşdur. Məqalədə "Sovetlərə seçkilər necə gedir?", "Milli ruh və milli tərbiyəyə qarşı cidal" başlıqlı yazılarda bolşeviklərin "Zarya Vostoka" və "Kommunist" qəzetlərinə istinadən Lənkəran, Səlyan, Gəncə, Qazax, Tovuz, Şəki, Göyçay, Ağdaş, Quba və digər qəzalarda kəndlilərin sovetlərə seçkilər vaxtı seçkiləri boykot etdikləri, kommunistləri döyərək qovduqları, bir sıra yerlərdə isə öldürdükləri haqqında məlumatlar verilmişdir. Məqalədə qeyd olunmuşdur ki, "Gəncə qəzasının Sərkər, Söran, Bəyəhmədli, Şamxor, Samux, Dəlilər, Dəlilməmmədli və s. kimi nahiyələrində seçki zamanı və vuruşmalarda 13 kommunist öldürülmüş, ... Ağdamda bir çox kolxoz, sovxoz və sovet müəssisələri yandırılmış, bir neçə kommunist diri-diri yandırılmışdır. Lənkəran və Səlyan tərəflərində 17 kommunist qətlə yetirilmişdir".

Həmin dövrdə Qafqazda sovet terror aparatı tam gücü ilə işləyirdi. Bütün xalqlar terrorun qurbanı idi. Lakin müsəlmanlar, türklər (o zamankı azərbaycanlılar) daha ağır vəziyyətdə idilər. 1926-1927-ci təsərrüfat ilində adambaşına vergi miqdarı Ermənistanda 2 rubl 23 qəpik, Gürcüstanda 2 rubl 25 qəpik, Azərbaycanda isə 3 rubl 60 qəpik idi. Yenə həmin ildə varlı kəndlilərə düşən vergi payı Ermənistanda 23,25 %, Gürcüstanda 35,13 %, Azərbaycanda isə 45,62 % idi. (4, s.3).

1921-ci ildə Azərbaycan rəhbərliyinin səyi nəticəsində XI Ordunun Gürcüstandan Azərbaycana qayıtmasının qarşısı alınmışdır. Həmçinin Azərbaycanda Gürcüstan və Ermənistandan fərqli olaraq ərzaq vergisi tətbiq edilməmişdir. Lakin 20-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycan rəhbərləri hər cür sovet təzyiq və terror üsullarının tətbiqində öndə idilər.

1930-cu il 30 yanvar tarixinə kimi Qarayazıdakı 17 kənddən 15-də tam kollektivləşmə aparılmışdır. Məhz bu rayon ən güclü üsyan yuvasına, cənub-şərqi Gürcüstan, şimali Ermənistan və qərbi Azərbaycan ərazisində kolxoz hərəkatını iflasa uğradan, milis və orduya böyük tələfat verən hərəkatın mərkəzinə çevrilmişdi. Üsyana hətta Moskva rəhbərliyini də lərzəyə salmış İsxan rəhbərlik etmişdir. 1930-cu ilin əvvəllərində Ermənistanda Ağbaba, Qızıl Qoç və s. kəndlərdə müsadirə və həbslər başlamış, mütəşəkkil silahlı üsyan isə Kərbəlayi İsmayılın başçılığı ilə Vedibasar rayonunda baş vermişdi. Zəngəzur, Şəmsəddin də toqquşmaların içində idi. Daha sonra Azərbaycanın daxilində

Tarix və onun problemləri, № 3 2011

baş vermiş üsyanlar haqqında onu da qeyd etmək olar ki, Lənkəran ətrafında sərhəd qoşunları və milis qüvvələri ilə gərgin döyüşlər aparan dəstələrə Həsən İsa oğlu və Cankişi başçılıq etmişdir. Gəncədə və Gəncəbasarda Məmməd Qasım, Hacı Axund və Rüstəmin dəstələri döyüşürdülər. Sovetlər üçün Naxçıvandakı güclü üsyanın böyük təhlükə doğurduğunu qeyd edən Q.Musabəyov xalqa rəsmi müraciət etmişdi. Bu hadisə və əks effekt doğura bilən müraciət Tiflis və Moskvanı bərk narahat etdiyinə görə Q.Musabəyovun yazılı müraciəti yığıldırılmışdır. Təkcə 1930- cu ilin mart ayında Zaqafqaziyada 50-yə yaxın kütləvi silahlı üsyan qeydə alınmışdı ki, onların da 40-ı Azərbaycana, digərləri isə əsasən Gürcüstan və Ermənistanın türk əhalisinin yaşadığı ərazilərə aid idi.

Azərbaycanda sovet rejimi əleyhinə milli-müqavimət hərəkatı, onun əsas formalarından olan qaçaqçılıq hərəkatı tarixçilər tərəfindən, demək olar ki, çox az tədqiq olunmuş, sovet tarixşünaslığında isə bu məsələyə qərəzli yanaşılmışdır. Əgər tarixçilər son illər qaçaqçılıq hərəkatının əvvəlki dövrünə aid bir sıra əsərlər, hətta tarixşünaslığına aid məqalələr həsr etmişlərsə, çox az sayda məqalə istisna olunmaqla qaçaq hərəkatının sovet dövrü, demək olar ki, ayrıca tədqiqat obyektini kimi öyrənilməmişdir.

Sovet tarixşünaslığında kommunist rejiminə qarşı mübarizə aparmış şəxslərə “qolçomaq”, “sinfi düşmən” damğası vuraraq onlara düşmən münasibət bəslənilmişdir. Sovet alimlərinin əsərinə tənqidi yanaşmaqla və yeni yazılan məqalələrə əsasən qaçaqçılıq hərəkatında iştirak etmiş mübariz insanların bəzilərinin, məsələn, Lerikdə Şahverən Əsgər oğlunun, Astarada Fəttah Rəsulov və Hüseyin Ramazanovun, Tağıyevin, Qarabağ və Kürdüstanda Gülmalı xanın, Goranboyda qaçaq Musanın, Nəbiəğalıda Məmmədqasım Pirməmməd oğlunun, Rüstəm və Təhməz Ramazan oğlanlarının, Qandal Nağının, Dəli Alının, Şəki-Zaqatala bölgəsinin səkkiz rayonunda üsyana başçılıq etmiş molla Mustafa Şeyxzadənin, polkovnik Bəhram bəy Nəbibəyovun, Qaxlı Sadıq bəy Balacayevin, Lahıclı qaçaq Cümşüd haqqında, bundan başqa, Naxçıvanın Keçili kəndində, Xızı dairəsinin Ağdərə kəndində, Ağdamda, Gəncə okruqunun Bitdili kəndində, Ağdaş rayonunun Piraza kəndində, Göyçay rayonunun Mollakənd kəndində və s. ərazilərdə qaçaqların fəaliyyəti haqqında məlumat əldə etmək mümkündür. (3,s.34)

Sovet tarixşünaslığında kommunist rejiminə qarşı üsyanlar, qaçaq hərəkatı birtərəfli, düşməncəsinə işıqlandırıldığına və problem ümumiyyətlə elmi şəkildə obyektiv tədqiq olunmadığına görə MTN-in arxiv materialları da daxil olmaqla arxiv sənədləri, o vaxtkı hadisələrin canlı şahidləri və qaçaqların yaxınlarının yaddaşlarında hişf etdikləri şifahi materialları toplamaqla Azərbaycanda 20-30-cu illər qaçaq hərəkatının elmi şəkildə, hərtərəfli öyrənilməsi aktual olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycan K(b)P VIII qurultayında (1927-ci il) kənddə mədəni-maarif işinin gücləndirilməsi, məktəblərin, qiraətxanaların, kəndli guşələrinin sayının artırılması irəli sürülmüş, Azərbaycan K(b)P oktyabr (1928-ci il) plenumunda isə bir daha olaraq Azərbaycan kəndinə proletar təsirinin gücləndirilməsinin vacibliyi qeyd olunmuşdur.(4,s.15)

Fəhlə sinfinin kəndlilərə və ya şəhərin kəndə göstərdiyi hami köməyi mövzusunda B.Qurbanov, N.Qədirova, V.A.Quliyeva, T.Musayeva və başqa alimlər bir sıra kitab və məqalələr həsr etmişlər,lakin bu mövzu aktuallığını saxlamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Azərbaycan tarixi.7cildə,VI cild.Bakı 2008. S.46
- 2.Azərbaycan MEA xəbərləri(tarix,fəlsəfə,hüquq seriyası).Bakı 1990. S.26
- 3.Bünyadov.Z. Qırmızı terror.Bakı 1993. S.34
- 4.İsaxanlı H. Qafqazda Sovet terroruna qarşı silahlı müqavimət hərəkatı.Bakı1993. s.15

ИСАЕВ А.И.

*Emirxan 65 @ mail ru.kod 23012***ОППОЗИЦИЯ ПРОТИВ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
В СЕВЕРНОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Борьба в 20-30 против коммунистического режима была превращена к вооруженным восстаниям, идеологическим часто чем борьба. Но 1923 все повышался и вооружил речь согласно небольшому количеству информации против занятия советской России как до 53. 1941 до 200 в Азербайджане. У коллекции зерна есть больше восстаний против советской власти от населения насильственно весной, 1929. В течение этого года были зарегистрированы восстания крестьян 1300 на стране.

İSAYEV A.İ.

*Emirxan 65 @ mail ru.kod 23012***OPPOSITION AGAINST THE SOCIALIST SYSTEM
IN THE NORTH AZERBAIJAN**

Fight in 20-30 against the communist regime was turned to armed risings ideological often than fighting. But 1923 has been all rising and armed speech according to some information against the occupation of the soviet Russia as until 53. 1941s till 200 in Azerbaijan. Grain collection has more increased revolts against Soviet power from the population forcibly in spring, 1929. Revolts of 1300 peasants on country have been registered during this year.

Rəyçilər: prof. Ş.D.Səlimov, t.e.d. S.M.Məmmədov

Sumqayıt Şəhər Universitetinin Azərbaycan tarixi (təbiət və exniki ixtisaslar üzrə) kafedrasının 14 sentyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 05)